

кандидат юридичних наук, доцент, начальник Державної фінансової інспекції в Харківській області

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ НАД ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ ЯК ПРИНЦИП ДЕМОКРАТІЇ

У статті розкривається роль громадського суспільства у здійсненні контролю над інститутами публічної влади в умовах демократичної держави. З'ясується співвідношення громадського і державного контролю, проаналізовано та узагальнено існуючі в юридичній науці підходи до визначення громадського контролю. У статті також встановлено об'єкт та риси громадського контролю, що дозволило визначити завдання, що ним вирішуються в демократичній державі.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадський контроль, демократія, державна влада.

В статье раскрывается роль гражданского общества в осуществлении контроля над институтами публичной власти в условиях демократического государства. Устанавливается соотношение общественного и государственного контроля, проанализированы и обобщены существующие в юридической науке подходы к определению общественного контроля. В статье также раскрывается объект и признаки общественного контроля, что позволило определить задачи, которые им решаются в демократическом государстве.

Ключевые слова: гражданское общество, общественный контроль, демократия, государственная власть.

Authority control problem is of current importance. To form a public control system exercised by the civil society institutes is crucial under democracy. The thesis focuses on the research of public control of activity. In this thesis the order of realization of public control of the activity of state authority in the legal perspective is analyzed.

Key words: civil society, public control, democracy, state authority.

У сучасній юридичній літературі слушно зазначається, що навіть демократичний суверен втрачає міру, якщо йому надається абсолютна влада [3, с. 24]. Історія західного суспільства довела необхідність обмеження влади не лише внутрішньо, але й зовнішньо [14, с. 385]. Саме тому створення реальної можливості, коли суспільство має право здійснювати контроль за діяльністю органів державної влади, є визначальним принципом в системі реалізації демократичних механізмів в державі [5, с. 214]. Адже якщо немає громадського контролю над механізмом державної влади, то

ніколи не буде і реального народовладдя. «Держава є організація, що володіє правом застосування насильства. Тому дуже важливо, щоб це право застосовувалося під належним контролем суспільства» [1, с. 12; 45, с. 26]. Необхідно, щоб народ мав прагнення і засоби для встановлення свого контролю над державою [29, с. 34]. А отже, в сучасних умовах поряд з державним контролем значне місце повинно відводитися і громадській формі контролю, яка є невідмінною умовою оптимізації контрольної діяльності в масштабах всієї держави [42, с. 65].

Загальні проблеми становлення, розвитку та організації громадського контролю в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Б. Авер'янов, М. І. Ануфрієв, В. С. Бакіров, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, І. П. Голосніченко, В. Л. Грохольський, С. М. Гусаров, В. С. Гуславський, В. С. Журавський, Р. А. Каложний, В. В. Коваленко, В. В. Ковальська, А. Т. Комзюк, Я. Ю. Кондрат'єв, В. В. Конопльов, О. В. Негодченко, В. І. Олефір, Н. М. Оніщенко, О. І. Остапенко, В. П. Петков, В. М. Плішкін, Т. О. Проценко, С. Т. Стеценко, В. Я. Тацій, В. К. Шкарупа, Х. П. Ярмакі, О. Н. Ярмиш та ін.

Метою цієї статті є розкриття ролі громадського суспільства у здійсненні контролю над інститутами публічної влади в умовах демократичної держави. Для її досягнення необхідним є вирішення таких завдань: з'ясувати співвідношення громадського і державного контролю, проаналізувати та узагальнити існуючі в юридичній науці підходи до визначення громадського контролю, встановити об'єкт громадського контролю та його риси, що дозволить сформулювати поняття громадського контролю та визначити завдання, що ним вирішуються в демократичній державі.

Дієвий контроль над владою можливий лише в межах демократичної конституційної держави, де влада розосереджена, врегульована, обмежена правом, доступна, передбачувана, ефективна. Демократія як принцип внутрішньої організації й діяльності політичних інститутів – явище високорозвинутого громадянського суспільства [23, с. 28]. Лише за наявності громадянського суспільства держава покликана здійснювати упорядкування своїх відносин з населенням, взаємоконтроль, взаємообмеження державних і недержавних органів і рухів. «Здатність суспільства до контролю над владою – ознака громадянського суспільства. Тільки контроль, набуваючи правові форми, здатний підпорядкувати владу праву і лише за умови існування грома-

дянського суспільства держава опиняється «під правом», стає «правовою» [28, с. 27].

Вказана ідея відповідає підходу, за яким природа контролю розкривається як обмежувальна функція системи, що виконує задачі зворотного зв'язку [9, с. 10], забезпечує нагляд за станом системи в цілому. За такого підходу найбільш повно проявляється значення контролю у демократичній державі, адже саме «інституціоналізований зворотній зв'язок держави з громадською думкою¹ забезпечує контроль суспільства над державним апаратом» [30, с. 117].

Соціокультурний простір демократичного суспільства, середовище, в якому народжуються, функціонують та зміцнюються демократичні інституції завдяки діяльності самих громадян, а також створеним ними об'єднанням та іншим формам впливу народу на владу: мас-медіа, громадської думки, різноманітних громадянських ініціатив та форм політичної участі. Активність громадян, їхня небайдужість до суспільних справ, бажання і вміння захищати свої права та інтереси на місцевому й загальнодержавному рівні породжує явище, яке називають громадянським, або цивільним, суспільством [34, с. 145], «новою сферою демократичного життя» [40, с. 246].

Ідея громадянського суспільства заснована саме на необхідності ефективного регулювання взаємовідносин людини з політичною владою та суспільства з державою [12, с. 92].

Як вбачається, «одним з найбільш плідних підходів є інтерпретація поняття громадянського суспільства крізь призму прав людини». Вказане поняття «... стосується такого суспільства, в якому кожна людина офіційно визнається юридично рівноправною як щодо всіх інших членів суспільства, так і стосовно держави та різноманітних суспільних об'єднань.

¹ У Посланні Президента України до Верховної Ради України в 2012 році відзначена слабкість зворотного зв'язку між органами влади та громадянським суспільством [38, с. 118].

Водночас поняття громадянського суспільства не пов'язується безпосередньо з юридичним громадянством людини, тобто з певним узаконеним зв'язком між нею та державою. Йдеться про, так би мовити, громадськість у загальносоціальному сенсі: громадськість як можливість бути вільним і рівним з іншими учасниками суспільного життя...» [39, с. 30-34]. Громадськість, як найбільш свідома й активна частина суспільства, використовуючи свій внутрішній потенціал і закономірності розвитку, бере на себе направляючу функцію в механізмі взаємодії з органами влади і впливає на політичні процеси так, щоб спрямовувати державну політику і запобігати прояву деструктивних чинників у державі. Кожен член суспільства, що проявляє політичну активність, тим самим відноситься до громадськості.

Отже, особа, її соціальні зв'язки є основою розвитку та становлення громадянського суспільства. На думку переважної більшості спеціалістів, у нашій країні тільки розпочинається формування громадянського суспільства, його інституційних основ. Так, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI [16, ст. 527] серед основних засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства називає утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави (ч. 1 ст. 5). Крім того, Указом Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 затверджено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [41, ст. 966], при Президенті України діє Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства, положення про яку затверджено Указом Президента України від 25 січня 2012 року № 32/2012 [36, ст. 317], а у Посланні Президента України до Верховної Ради України в 2012 році відзначено, що одним із основних напрямів політики нової української влади на сьогодні є розвиток

і залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації державного курсу, адже успіх реформ неможливий без громадської консолідації та широкої суспільної підтримки. Шлях до цього пролягає через подальше зростання відкритості публічної політики й державного управління для безпосередньої участі в них громадян і громадських об'єднань [38, с. 8].

Отже, якщо державний контроль, як традиційна функція держави, має давні історичні корені і здійснюється структурами держави, представлений безліччю форм і видів, то система громадського контролю тільки формується [31, с. 14; 44, с. 28]¹.

Слід визнати: в сучасній юридичній науці, як це часто мало місце і в радянській літературі, визначення поняття «громадський контроль» великою мірою зводяться до вказівки на суб'єктів, що здійснюють контрольну діяльність. Так, якщо звернутися до досліджень радянського періоду, то, зокрема, В. А. Власов під громадським контролем розумів «контроль, здійснюваний громадськими організаціями трудящих», і відповідно до цієї вихідної тези виділяв такі його форми як громадський контроль, здійснюваний партіями, профспілками, комсомолом та постійними комісіями місцевих Рад депутатів трудящих [7, с. 49]. О. П. Попова наводила уточнене, але близьке до попереднього визначення поняття громадського контролю як масового, самодіяльного контролю, що здійснюється в добровільному порядку громадськими організаціями, добровільними товариствами та спілками, органами громадської самодіяльності населення і громадянами, за діяльністю органів державного управління [37, с. 148].

Суб'єктний критерій в основу свого визначення поклав і А. Кожухов, який визначає громадський контроль як здій-

¹ Зазначимо, що законодавець іноді об'єднує два вказаних види контролю – державний і громадський – під однією спільною назвою «цивільний контроль» [6, с. 14].

снювану в особливому процедурному порядку діяльність спеціальних суб'єктів (інститутів громадянського суспільства, окремих громадян) з перевірки, оцінки якості державного управління, дотримання прав і свобод людини на предмет відповідності пропонованим вимогам. Це контроль, здійснюваний громадськими організаціями та об'єднаннями, ЗМІ, окремими громадянами [24].

Втім, більш обґрунтованим видається підхід тих вчених, які розкривають природу громадського контролю, виходячи із його сутнісних рис, мети, на реалізацію якої він спрямований (І. С. Дрейслер [13, с. 35], В. П. Беляєв [4, с. 4]). Зазначений підхід було використано і законопроектній роботі. Так, у Верховній Раді України свого часу було зареєстровано проект Закону України «Про громадський контроль» (реєстраційний номер 6246; народними депутатами не розглядався). У вказаному проекті було визначено громадський контроль як здійснення правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання органами державної влади та місцевого самоврядування положень Конституції, законів України, інших нормативно-правових актів з метою сприяння їхній ефективній діяльності і виконання покладених на них функцій, захисту прав, свобод, інтересів громадян.

Ми не можемо погодитись із пропозиціями, що іноді висловлюються в юридичній науці щодо необхідності розвитку громадського контролю з боку самої держави [33, с. 19], яка має сприяти визначенню порядку участі у контрольній діяльності громадських рад, комісій, «суспільно активних інститутів» (некомерційних організацій), виявленню таких інститутів на основі кваліфікації кадрового складу, досвіду роботи організації та інших характеристик. А. С. Полещук, обґрунтовуючи аналогічну думку, підкреслює, що ставлення суспільства і держави визначаються як відносини суб'єкта й об'єкта контрольних

правовідносин з достатньою долею умовності¹, перш за все, з тієї причини, що контроль, так чи інакше, має засновуватись на відносинах «влада – підпорядкування». Якщо щодо контролю, здійснюваного державою як пануючим суб'єктом по відношенню до суспільства, вказана умова дотримується, то у зворотному варіанті доводиться стикатися з певними труднощами. Саме з цієї причини суспільство в більшості випадків розглядається лише як об'єкт контролю. На цій підставі вчений робить висновок: в сучасних умовах саме державі належить керівна роль у створенні та організації системи громадського контролю [35, с. 90].

Як видається, наведена точка зору є помилковою. Створення відповідних інститутів громадського контролю повинно базуватися на громадській активності та засадах самоорганізації. Більш прийнятним видається варіант, коли інститути громадського контролю класифікуються на дві групи. Перша представлена чисельними громадськими організаціями, які засновуються без будь-якої участі держави. У більшості своїй вони з'являються спонтанно, стихійно і виступають в якості противаги державі, нерідко жорстко критикуючи її діяльність не тільки всередині країни, але і на міжнародній арені. Друга група інститутів включає організації, створювані за участю держави або при органах державної влади: різноманітні громадські палати, громадські ради тощо. Близькість цих суб'єктів до влади, до органів держави дає підстави говорити, що контроль, ними здійснюваний, не є громадським повною мірою.

¹ На певну умовність громадського контролю вказує і ряд вітчизняних вчених. Так, зокрема, А. Т. Комзюк підкреслює, що «основною проблемою цієї форми контролю є те, що діяльність представників громадськості назвати контролем можна із значною долею умовності, оскільки в роботі багатьох з них відсутні обов'язкові ознаки контролю – право втручатися в оперативну діяльність того, кого контролюють, та право самостійно притягувати винних до юридичної відповідальності» [25, с. 161].

Громадський контроль являє собою одну з двох різновидів контролю соціального, другим видом якого виступає державний контроль. Ці різновиди соціального контролю, володіючи поруч подібних і відмінних ознак: єдністю цілей і корінних завдань, збігом принципів, в той же час розрізняються за способом виникнення, здійснення, по правовому положенню, характеру повноважень. Серед ознак громадського контролю, що відрізняють його від інших видів соціального контролю, виокремлюють такі: 1) є механізмом участі громадян в управлінні державними справами, що генерує інтереси і потреби всіх членів суспільства; 2) суб'єкти громадського контролю виступають від імені громадськості, а не держави; при цьому громадський контроль є основним засобом забезпечення балансу інтересів різних соціальних груп і попередження конфліктів їх інтересів; 3) є об'єктивним і невід'ємним повноваженням будь-якого суспільства і одним з основних його інститутів [10, с. 53; 27, с. 23]; у процесі здійснення громадського контролю контролюється виконання саме соціальних завдань, безпосередньо пов'язаних із захистом і реалізацією прав і свобод громадян, задоволенням й узгодженням соціальних потреб та інтересів населення [21, с. 30]; 4) є набагато менш структурованим порівняно із державним чи міжнародним контролем, характерною є низька формалізація та нормативна регламентація [43, с. 19]; 5) виступає як форма соціальної активності громадян, не обумовлена діями влади [32, с. 43]; 6) рішення суб'єктів громадського контролю мають, як правило, рекомендаційний характер.

Першоосною громадського контролю виступає активність населення, яка проявляється в діяльності громадських організацій та рухів, засобів масової інформації, профспілок. Це суспільне явище, що вдосконалює систему політичного управління [26, с. 218].

Слід зазначити, що наведена характеристика громадського контролю хоча

і є такою, що переважає в юридичній науці і науці державного управління, не є загально визнаною. Так, В. М. Гаращук вважає, що діяльність різних громадських формувань громадським контролем можна визнати лише з певною долею умовності, оскільки в їх діяльності відсутні такі важливі ознаки контролю, як право втручання в діяльність контролюваного об'єкту і право самостійно притягати його до правової відповідальності [8, с. 107]. Втім, вказана особливість, як видається, не заперечує природу громадського контролю, а лише доповнює його характеристику. Так, Ю. П. Битяк серед ознак громадського контролю називає відсутність права втручатися в оперативну діяльність підконтрольних осіб і право самостійно притягати винних до правової відповідальності. Хоча, наголошує, що окремі громадські утворення мають контрольні повноваження, які наближають їх до державних контролюючих органів і передусім органів адміністративної юрисдикції [2, с. 224].

У науці також підкреслюється, що діяльність суб'єктів, наділених державновладними повноваженнями, – не єдиний об'єкт громадського контролю. А тому поняття «громадський контроль» включає в себе не тільки контроль за діяльністю державних органів, їх посадових осіб та інших публічних органів влади, але також і контроль за дотриманням прав і свобод людини іншими суб'єктами незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності [20, с. 77]. Так, за чинним законодавством України можна також залежно від об'єкта контрольної діяльності виділити також громадський контроль за використанням та охороною земель, у сфері питної води та питного водопостачання [19, ст. 112], з питань охорони культурної спадщини [18, ст. 333], у сфері благоустрою населених пунктів [15, ст. 517], наукова і науково-технічна діяльність [17, ст. 56] тощо.

Громадський контроль покликаний сприяти вирішенню цілої низки завдань, зокрема, визнанню, забезпеченню і за-

хисту основних прав і свобод людини і громадянина; підвищенню рівня участі громадян та їх об'єднань у діяльності держави; забезпеченню прозорості та підвищенню ефективності органів державної влади та органів самоврядування; здійсненню громадянських ініціатив, спрямованих на просування та захист громад-

ських інтересів; забезпеченню зворотного зв'язку між суспільством і державою, попередженню та вирішенню соціальних конфліктів; зниженню ризиків прийняття та реалізації органами державної влади та органами місцевого самоврядування протиправних і таких, що суперечать суспільним інтересам, рішень.

Література

1. Rhonheimer M. The Political Ethos of Constitutional Democracy and the Place of Natural Law in Public Reason: Rawls's "Political Liberalism" Revisited / Martin Rhonheimer // The American Journal of Jurisprudence. – 2005. – Vol. 50. – P. 1-50.
2. Адміністративне право України: підручник [для юрид. вузів і фак.] за ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2000. – 520 с.
3. Альбрехт Петер-Алексис. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / Петер-Алексис Альбрехт; [пер. с нем. Г. Г. Мошака]. – Х. : Право, 2012. – 184 с.
4. Беляев В. П. Общественный контроль в современной России / В. П. Беляев // Конституционное и муниципальное право. – 2006. – № 6. – С. 2-6.
5. Бондарь Н. Ю. Институт общественного контроля за органами государственной власти в России / Н. Ю. Бондарь // Российский юридический журнал. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА. – 2009. – № 4 (67). – С. 213-218.
6. Братель С. Г. Громадський контроль за діяльністю міліції: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С. Г. Братель; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 20 с.
7. Власов В. А. Обеспечение социалистической законности в советском государственном управлении / В. А. Власов. – М., 1958. – 67 с.
8. Гаращук В. Н. Контроль общественных формирований и граждан как способ защиты прав личности в сфере государственного управления / В. Н. Гаращук // Проблемы законности. – 1998. – Вып. 36. – С. 105-109.
9. Гурицька М. С. Основні моделі взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / М. С. Гурицька; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 16 с.
10. Давтян Д. В. Гражданский контроль как механизм обратной связи в процессе взаимодействия власти и общества / Д. В. Давтян // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – № 7. – С. 52-54.
11. Денисюк С. Ф. Організація громадського контролю у сфері забезпечення правоохоронними органами громадського порядку / С. Ф. Денисюк // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 102-107.
12. Денисюк М. В. Правовий механізм контролю громадянським суспільством діяльності органів державної влади [Текст] / М. В. Денисюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – Вып. 53. – С. 91-96.
13. Дрейслер И. С. О соотношении государственного и общественного контроля как гарантий социалистической законности / И. С. Дрейслер // Проблемы социалистической законности на современном этапе развития советского государства. – 1968. – С. 35-37.
14. Жувенель Б. де. Власть: Естественная история ее возрастания / Бертран де Жувенель; пер. с франц. В. П. Гайдамака и А. В. Матешук. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2011. – 546 с.
15. Закон України від 6 вересня 2005 року № 2807-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 49 (09.12.2005). – Ст. 517.
16. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. (08.10.2010). – Ст. 527.
17. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 року № 51/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9 (28.02.95). – Ст. 56.
18. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39 (29.10.2000). – Ст. 333.
19. Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 року № 2918-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16 (19.04.2002). – Ст. 112.
20. Земскова О. А. Понятие общественного контроля и его современные трактовки / О. А. Земскова // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота. – 2008. – № 6. – Ч. 2. – С. 76-79.

21. Исаев К. А. Громадський контроль над діяльністю політичних партій у системі публічної влади / К. А. Исаев // *Держава та регіони*. – 2011. – № 4. – С. 29-34.
22. Капралова Ю. Г. Роль представительных институтов гражданского общества в достижении юридического консенсуса во взаимоотношениях с государством [Текст] / Ю. Г. Капралова, Е. Г. Сизарова // *Вестник Владимирского юридического института*. – 2009. – № 4. – С. 82-85.
23. Ковлер А. И. Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века. / А. И. Ковлер. – М.: Институт государства и права РАН, Серия «Новое в юридической науке и практике», 1997. – 103 с.
24. Кожухов А. На пути к правовому государству / А. Кожухов // *Юридическая практика*. – 24.04.2002. – № 17 (227).
25. Комзюк А. Т. Громадський контроль як засіб забезпечення законності у сфері державного управління / А. Т. Комзюк // *Вісник Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ*. – 2003. – № 23. – С. 160-164.
26. Кривец А. П. К вопросу о гражданском контроле в современной России как механизме взаимодействия власти и общества / А. П. Кривец // *Научные ведомости БелГУ. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика*. – 2010. – № 16. – Т. 19. – С. 216-223.
27. Кулешова Н. Н. О современном состоянии общественного контроля в России / Н. Н. Кулешова // *Юридическая наука*. – 2011. – № 2. – С. 21-24.
28. Лучин В. О. Конституционный строй России: основные политико-правовые характеристики / В. О. Лучин, Н. А. Боброва // *Право и политика*. – 2006. – № 10. – С. 27-31.
29. Маритен Ж. Человек и государство / Жак Маритен; пер. с англ. Т. Лифинцевой. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
30. Мацука О. Генеза поняття «правової держави» з точки зору соціальної філософії / О. Мацука // *Схід*. – 2009. – № 8 (99). – С. 117-121.
31. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадського суспільства: теоретико-правовий контроль : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. В. Наливайко; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2010. – 15 с.
32. Нисневич Ю. А. Гражданский контроль как механизм противодействия коррупции: проблемы реализации в России / Ю. А. Нисневич // *Право и государство: теория и практика*. – 2010. – № 4. – С. 42-48.
33. Ноздрачев А. Ф. Контроль: правовые новеллы и нерешенные проблемы. / А. Ф. Ноздрачев // *Журнал российского права*. – 2012. – № 6. – С. 18-28.
34. Основи демократії : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарчук та ін.; за заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проект «демократична освіта», Ін-т вищої освіти. – К.: Ай Бі, 2009. – 684 с.
35. Полещук А. С. О некоторых вопросах, связанных с проблемой обеспечения общественного (гражданского) контроля в сфере деятельности правоохранительных органов / А. С. Полещук // *Юристь-Правоведь*. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. юрид. ин-та МВД России. – 2011. – № 3. – С. 89-95.
36. Положення про Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства : затверджене Указом Президента України від 25 січня 2012 року № 32/2012 // *Офіційний вісник України*. – 2012. – № 9 (10.02.2012). – Ст. 317.
37. Попова Е. П. О понятии общественного контроля в советском государственном управлении / Е. П. Попова // *Правоведение*. – 1961. – № 3. – С. 147-152.
38. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – 256 с.
39. Рабінович П. М. Громадянське суспільство і правова держава (загально-теоретичні міркування) / П. М. Рабінович // *Українське право*. – 1996. – № 3. – С. 30 – 34.
40. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон; пер. з фр. Євгена Марічева. – Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2009. – 287 с.
41. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : затверджена Указом Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 // *Офіційний вісник України*. – 2012. – № 26 (13.04.2012). – Ст. 966.
42. Усманова Е. Ф. Институт общественного контроля как неотъемлемая составляющая правового государства / Е. Ф. Усманова // *Социально-политические науки*. – 2011. – № 1. – С. 62-65.
43. Федоров В. В. Общественный контроль за деятельностью уголовно-исполнительной системы как форма взаимодействия гражданского общества с государством : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / В. В. Федоров. – Владимир, 2006. – 19 с.
44. Цыбулевская О. И. Общественный контроль как фактор ограничения власти / О. И. Цыбулевская, Т. В. Милушева // *Право и управление. XXI век*. – 2008. – № 3. – С. 28-33.
45. Ясин Е. Г. Приживется ли демократия в России. – 2-е изд., расшир. и доп. / Евгений Ясин. – М.: Фонд «Либеральная миссия»; Новое литературное обозрение, 2012. – 864 с.